MEDRESE GELENEĞİ VE MODERNLEŞME SÜRECİNDE MEDRESELER

ULUSLARARASI SEMPOZYUM

التراث المدرسي الشرعي و المدارس الشرعية في مواجهة مسار الحداثة

MADRASAH TRADITION AND MADRASAHS IN THE PROCESS OF MODERNIZATION

KEVNETORA MEDRESEYÊ Û DI PÊVAJOYA MODERNBÛNÊ DE REWŞA MEDRESEYAN

5-7 Ekim / October 2012
Muş Alparslan Üniversitesi
Muş / TÜRKİYE

M.Ş.Ü. YAYINLARI -1-

1. cilt isbn: 978-605-5137-01-4

Kitap Adı
Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler

Editör
Yrd. Doç. Dr. Fikret GEDİKLİ

Son Okumalar
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet DALKILIÇ

Dizgi
Yrd. Doç. Dr. Fikret GEDİKLİ

Kapak Tasarım
Erdal YILDIZ

Baskı/Cilt
-2-

1. Baskı
Mayıs 2013, Muş

Bu eserin bütün hakları M.Ş.Ü' ye aittir.
Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İsteme Adresi
Muş Alparslan Üniversitesi
Tel: 0436 213 00 59 – Fax: 0436 213 00 59
www.alparslan.edu.tr

Esîrüddin El-Ebherî Ekseninde Medreselerde Mantık Eğitimi Ve Bu Eğitimin Günümüz Medreselerine Yansımaları*

Yrd. Doç. Dr. Kamil KÖMÜRCÜ[1]

GİRİŞ

Düşünme sürecinde, kurallarına uyulduğunda zihni hataya düşmekten koruyan mantık bilimi, miladi VIII. y.y.dan itibaren tercümeler yoluyla İslam dünyasına girmiştir. Bir asırdan daha fazla süren tercüme faaliyetleri sonunda bu ilim İslam dünyasında esas alınan bir disipline dönüşmüştür. Bu süreçte Kindî (ö. 866), Farabî (ö.950), İbn Sina (ö. 1037) ve Gazâlî (ö. 1111) olmak üzere birçok bilim insanı etkin rol oynamıştır. Özellikle Gazâlî'nin İslam dünyasındaki birtakım mantık karşıtı hareketleri bertaraf edip mantığın İslam usul ilimlerine uygulanması gerektiğini söylemesi, bunun yanında mantık bilmeyenin ilmine itibar edilemeyeceğini ifade etmesi sonucu söz konusu ilim medreselerde okutulmaya başlanmıştır.

Farabî ve özellikle de İbn Sînâ'nın yazmış olduğu eserler ve mantığa ilişkin ortaya koymuş oldukları algılama biçimi kendilerinden sonraki mantıkçılar tarafından temel referans olmuştur. Bunun neticesinde mantık bilimi XIII. yy.da gerek içerik ve gerekse de form bakımından en mükemmel şekline ulaşmıştır. Bu dönemde çeşitli kanallardan elde ettiği İbn Sina felsefesi ve mantığını, yazmış olduğu eserlerde çok başarılı bir biçimde ortaya koymuş isimlerin başında Esirüddin el-Ebherî'nin (ö. 1265) geldiğini söylemek yanlış olmasa gerektir. Ebherî, başta *İsagoci* ve *Hidayetü'l-Hikme* olmak üzere birçok eseriyle medreselerde okutulan mantık ve felsefe

1 Cumhuriyet Üniveristesi İlahiyat Fakültesi

dersleri üzerine önemli tesir icra etmiştir. Ebherî, İbn Sinacı ve doğal olarak da Meşşaî mantık teorisini, birçok eserinde en üstün seviyede işlemiştir. O kadar ki ilme yeni başlayanlar için yazmış olduğu sekiz sayfalık *İsagoci*'si bazı kopukluklar olsa da yazıldığı günden bugüne, medreselerde okutulan yegane mantık kitabı olmuştur.[2] Bu sebepten dolayı XIII. yy.'dan günümüze medreselerdeki mantık eğitiminde hangi konuların ne şekilde ve hangi metotlarla ele alındığını ortaya koyabilmenin yolu bir anlamda Ebherî'nin mantık konusundaki görüşlerini incelemekten geçer. Bundan dolayı bu günkü Şark medreselerindeki mantık eğitimi üzerinde Ebherî etkisini ortaya koymak oldukça önemlidir. Biz de imkânlar ölçüsünde tebliğimizde bu konuyu araştıracağız.

İlk olarak kısa bir biçimde Selçuklu, Osmanlı ve günümüz Şark medreselerindeki mantık eğitimi üzerinde duracağız. Sonrasında ise Ebherî'nin, medreselerde şerhleriyle birlikte esas alınıp okutulan yegane mantık kitabı *İsagoci*'yi bütün yönleriyle inceleyeceğiz. Sonuç kısmında da günümüz medreselerindeki mantık eğitimi üzerindeki Ebherî etkisinden bahsedeceğiz.

MEDRESELERDE MANTIK

Bilindiği gibi felsefe ve mantık gibi ilimler İslam dünyasına miladi VIII. yüzyıldan itibaren tercümeler yoluyla girmiştir. Emeviler'in son dönemlerinde başlayan söz konusu faaaliyetler Abbasiler zamanında hız kazanmıştır. Bu süreçte en dikkat çekici olay Abbasi Halifesi Me'mun (ö.833) tarafından Beytü'l-Hikme'nin kurulmasıdır. Bir tercüme evi olarak nitelenen bu yerde birçok eser çeşitli dillerden Arapçaya çevrilmiştir. Tercüme faaliyetleri sonucunda, Aristoteles'in (mö.384-322) mantık külliyatı ve Porphyrios'un (ö. 305) İsagoci'si bazı şerhleriyle birlikte Arap diline aktarılmıştır. Tercüme olayını müteakiben dağınık ve hususi şekillerde yapılan felsefe ve mantık öğretimi, medreselerin kurulmasıyla belirli bir sisteme oturmuştur.[3]

Medreseler, İslam dünyasında yegane eğitim kurumları olmuştur. Medreselerin kaynağı ya da doğuşu hakkında çeşitli fikirler[4] ileri sürülmüş olsa da kurumsal bi-

2 *Yrd.Doç.Dr. Kamil Kömürcü, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mantık Bilim Dalı. kkomurcu@cumhuriyet.edu.tr
Öner, Necati, *Tanzimattan sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, A.Ü.İ.F.yay. Ank. 1967, s. 9; Bingöl, Abdülkuddüs, "Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitimi" *Felsefe Dünyası Dergisi*, S.29, 1999/1, s.15; Moh Ben Cheneb, "İsaguci" md, *İA*. MEB. C. 5/2, 1968, s. 1066.

3 Bingöl, a.g.m, s.14.

4 Medreselerin doğuşu ile ilgili farklı fikirler için bkz.; Özaydın, Abdülkerim, "Nizamiye Medreseleri" md. *DİA*.

rer yapı olarak medreselerin ortaya çıkışı Büyük Selçuklu devletinin ünlü veziri Nizamu'l-Mülk'ün (ö. 1092) çabalarıyla gerçekleşmiştir. Nizamu'l-Mülk, Sultan Alparlan'ın desteğiyle devletin maddi gücünü kullanarak Bağdat başta olmak üzere Isfahan, Belh, Merv, Nişabur, Basra ve Musul şehirlerinde Nizamiye medreselerinin kurulması için öncülük etmiştir.[5]

Söz konusu eğitim kurumlarında okutulan ilimlerden bahsedilecek olursa; Bağdat Nizamiye Medresesinde ve muhtemelen diğer medreselerde okutulan başlıca ilimler şunlardır: Kur'an-ı Kerim ve Kur'an ilimleri, hadis, Şafi fıkhı ve usulü, Eş'ari kelamı, Arap dili ve edebiyatı, riyaziye ve feraiz.[6] Bu medreselerde genel başlıklar olarak hadis, fıkıh ve kelam ilimleri okutulurken; kişisel ilgiye bağlı olarak astronomi, matematik, belagat, tıp, aruz ve edebiyat gibi dersler de verilmekteydi.[7] Başka bir ifadeye göre ise Nizamiye medreselerinin programlarında dini ilimlerin yanında, felsefe, mantık, sarf-nahiv, matematik ve hey'et (astronomi) gibi ilimler yer almaktaydı.[8]

Osmanlı medreselerindeki mantık eğitimi ve öğretimine gelince, söz konusu medreselerde okutulan mantık kitapları önemli bir kısmı ile Osmanlı öncesi dönemin son devrelerine aittir.[9] Osmanlı medreselerinde okutulan dersler esas itibariyle cüz'iyyat denilen hesap, hendese, hey'et ve hikmet dersleri; alet ilimleri kabul edilen belagat, mantık, kelam, Arap sarf ve nahvi, dil ve edebiyat dersleri; ulum-ı âliye denilen tefsir, hadis ve fıkıh derslerinden oluşmaktaydı. Medrese ders kitapları İslam dünyasında meşhur olan, üzerine pek çok şerh ve haşiyelerin yazıldığı kitaplardı.[10]

Bu dönemdeki medreselerin çeşitli devrelerinde mantıkla ilgili, birçok müellifin eseri okutulmuştur. Osmanlılarda mantık ilmi, diğer ilimlere bir giriş olarak kabul

C. 33, s. 188; Güven, İsmail, "Türkiye Selçuklularında Medreseler", *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 31, S.1, 1998, s. 126-127.

5 Güven, a.g.m, s. 127.

6 Özaydın, a.g.md, s.189.

7 Güven, a.g.m, s. 139.

8 Bingöl, a.g.m. s. 14.

9 Bingöl, a.g.m. s. 15; Hızlı, Mefâil, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, 2008, s.41.

10 İşpirli, Mehmet, "Medrese" md. *DİA*, C. 28, s. 329; Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ve eserlerle ilgili bkz. Hızlı, a.g.m; Atay,Hüseyin, "Medreslerin Gerilemesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.24, s.23.

edilmiştir. Öğrenciler medreselerde, alet ilimlerinden önce, kelimenin zatından bahseden sarfa başlardı. Bu ilimde belirli eserleri okuduktan sonra kelimenin irabını anlatan nahiv (gramer) ilmine geçerdi. Nahiv ilminden sonra mantık ilminde, medrese öğrencileri arasında meşhur olan adıyla, İsagoci, Hüsam-ı Kati, Muhyiddin, Fenari, Şemsiyye, Tehzib, Kutbuddin Şirazi, Seyyid, Kara Davud, Sadüddin ve Şerh-i Metali okunurdu. [11]

Osmanlı medreselerinde okutulan mantık eserlerini, Ahmet Kayacık "Osmanlı Medreselerinde Mantık Eğitimi Üzerine " isimli makalesinde etraflıca ortaya koymuştur. Bu çalışmasında Kayacık, medreselerdeki müfredat programlarında yer alan mantık eserlerini Cevat İzgi'nin, Osmanlı Medreselerinde İlim isimli eserinde verdiği müfredat cetvellerini esas alarak tasnif etmiştir.[12] Osmanlı medreselerinde okutulan eser isimlerine bakıldığında, gerek bahsi geçen müellifin vermiş olduğu cetvellerde gerekse de bu konuyu işleyen başka kaynaklarda[13] mantık alanında adı en çok zikredilen eserin, Ebherî'nin İsagoci'si ve onun şerhleri olduğu görülmektedir. Hatta, İzgi'nin verdiği müfredat cetvellerine göre Ebherî'nin İsagoci'si medreselerde okutulan mantık kitaplarının birincisidir.[14]Ayrıca verilen cetvellere göre Ebherî'nin, bir çok şerhi ve haşiyesi olan Hidayetü'l-Hikme adlı kitabı da Osmanlı medreselerinde okutulan eserlerdendir.

Doğrudan konuyla ilgili olmasa da burada kısa bir biçimde medreselerde felsefe eğitimi yapılıp yapılmadığıyla ilgi meşhur tartışmaya da bir göndermede bulunmak belki bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Ne kadar ilginçtir ki İslam dünyasında eğitim ve öğretim faaliyetlerinden bahsedildiği hemen her yerde ve yine İslam düşüncesinin konu edinildiği her çalışmada eğitim ya da düşünce faaliyetleri içerisinde felsefenin ve akli düşüncenin arka plana itilmesiyle hür düşüncenin engellendiği iddiası yer alır. Bazı çalışmalarda bu iddia sadece Osmanlı medreseleri için değil, Nizamiye medreseleri de söz konusu edilerek genişletilmiştir.[15] Belki de bununla İslam dünyasında felsefi düşüncenin hiçbir **zaman söz konusu olmadığı**

11 İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz yay. İst. 1997, C.I. s. 51.

12 Bkz. Kayacık, Ahmet, "Osmanlı Medreselerinde Mantık Eğitimi Üzerine" http://www.osmanli.org.tr/yazdirilabilirosmanli.php?id=259. (07.05. 2012)

13 Bkz. Bingöl, a.g.m; Hızlı, a.g.m; İşpirli, a.g.md.

14 İzgi, *a.g.e.* C.I, s. 164 vd.

15 Bkz. Güven, a.g.m., s. 126; Özaydın, a.g.md., s.191.

anlatılmak istenmektedir.

Osmanlı medreselerindeki durumu bu şekilde özetledikten sonra günümüz Şark medreselerindeki mantık eğitimine geçebiliriz. Bilindiği gibi günümüzde memleketimizin şark bölgesinde Osmanlı medreselerinin devamı niteliğinde eğitim öğretim faaliyetleri yapılmaktadır. İşte bu kurumlar Şark medreseleri olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu kurumlardaki eğitim öğretim faaliyetleri ve bunların müfredatları nasıldır?

Bu medreselerde takip edilen müfredat ve okutulan kitaplar hakkında bilgi elde etmek için iki yol takip ettik. Bunlardan birincisi söz konusu kurumlarla ilgili yazılmış eserlere başvurduk; ikincisi de bu kurumlarda eğitim veren müderrislerden ya da buralarda eğitim görmüş öğrencilerden şifahi olarak bilgi almaya çalıştık.

Bahsi geçen iki yolu takip ederek Şark medreselerinde takip edilen müfredatı, okutulan dersleri ve mantık eğitiminin nasıl olduğunu tespit etmeye çalıştık. Şark medreseleriyle ilgili yazılmış, tespit edebildiğimiz en önemli telif eser, kendisi de o medreselerde eğitim görmüş olan Prof.Dr. Halil Çiçek tarafından kaleme alınmıştır. Çiçek, Şark Medreselerinin Serencamı isimli eserinde bu medreseleri bütün boyutlarıyla ele almıştır. Söz konusu kitapta, belirli bir sıraya göre talebenin okuduğu ilimler ayrıntılı olarak zikredilmiştir.

Halil Çiçek'in verdiği bilgilere dayalı olarak söz konusu medreselerdeki mantık eğiminin nasıl olduğunu ortaya koyalım. Müellif, her ilim dalında mutlaka okunması gereken birtakım merkezî kitaplardan söz etmektedir. Merkezî kitap dediği eserleri Çiçek şöyle tanımlayıp örneklendirmektedir: "İlgili merkezi kitap, telifinden sonra ilim çevrelerinin ilgi odağı olması ve birçok kimse tarafından bu kitaba bir şekilde hizmet edilmiş olmasıdır. Örneğin Kazî'nin Tefsiri tefsir ilminde merkezi bir eserdir.....mantıkta Esirüddin el-Ebherî'nin İsagoci'si ve hadiste İmam Buhari'nin es-Sahihi de merkezi kitaplardan birer numunedirler."[16]

Yine, Çiçek'e göre talib, aynen Selçuklu ve Osmanlı medreselerinde olduğu gibi Şark medreselerinde de ilk önce sarf ve nahiv ilimlerinden alacağını alır. Molla Cami'den sonra umumen mantığa geçilir. Evvela, Esirüddin Mufaddal b. Amr el-Ebherî/Ebehrî'nin İsagoci adlı veciz mantık risalesinin şerhlerinden Manisalı Mahmud

16 Çiçek, Halil, *Şark Medreselerinin Serencamı*, Beyan yay. İst. 2009. s. 60-61.

b. Hafız Hasan'ın (ö. 1807) yazdığı Muğni't-Tullab adlı şerhi okunur.

Muğni't-Tullab'dan sonra İsagoci şerhlerinden Hisamuddin Hasan el-Katî'nin (ö.1359) telif ettiği ve Hissemkatî olarak bilinen şerhi ve bu şerhin haşiyesi olan Muhyedin beraber okunur. Muhyedin olarak tanınan bu haşiyenin önemli bir özelliği, öğrencilerin kavramakta kısmen zorlandıkları, kıyasın 2., 3. ve 4. şekillerini ispatlama yöntemleri, hulf, iftirad, aksu'l-müstevi ve aksu'n-nakiz gibi mantık ilminin bazı temel konularını öğrenciye kavratacak bir metot ile yazılmış olmasıdır.

Muhyedin'den sonra yine İsagoci şerhlerinden Şemseddin Muhammed b. Hamze el-Fennarî'nin (Fenarî) (ö. 1430) telif ettiği Fennarî (Fenarî) ismiyle bilinen şerh ile onun Ahmed b. Muhammed b. Hıdır'ın telif ettiği ve Kul Ahmed olarak bilinen haşiyesi okunur. Bu iki kitabın, okutulan diğer mantık kitaplarından farkı, her ikisinin, özellikle de ikincisinin sert bir ibareye sahip olmalarıdır.[17]

Çiçek'in başka ifadelerine göre Şark Medreselerinde de mantığın ilimlere giriş olarak okutulduğu ya da okutulması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu durumu müellifin şu açıklamalarından anlıyoruz: "Mesela biz... İmtihanu'l-Ezkiya'yı merfuat bahsine kadar okurduk. Kitabı okurken hayli zorlandık. Çünkü biz İmtihan'ı hemen Suyutî'den sonra ve Molla Cami'den evvel okuduk. Dolayısıyla onda daha evvel hiç karşılaşmadığımız birçok mantık terimiyle ve nahvin derin felsefi meseleleriyle karşılaştık ve adeta zihnen şoke olduk. Belki Kul Ahmet'ten[18] sonra okusaydık hiç zorlanmadan çok rahat kavrardık."[19] Bu ifadelerden anlaşılan şudur ki; ilme başlarken, mantık, bir anlamda İsagoci ya da onun şerhlerinden veya haşiyelerinden birini okumadan, neredeyse hiçbir ilmi tam olarak anlamak mümkün değildir.

Şark medreselerinde takip edilen müfredatı ve bunun içindeki mantık eserlerini tespit edebilmek için takip ettiğimiz ikinci yolun, bu eğitim kurumlarında gerek öğrenci gerekse de müderris olarak bulunmuş kimselerin beyanları olduğunu söylemiştik. Bu amaçla söz konusu medreselerde hem talebe hem de müderris olarak yer almış bir kimsenin bilgisine başvurduk. Söz konusu kişi şu an aynı bölgede din adamı olarak görev yapan Muhammed Çiçek Bey'dir. Muhammed **Çiçek hoca, ricamız üzerine Şark medreselerinde takip edilen eserlerin bir listesini bizim için**

17 Çiçek, *a.g.e.* 62.

18 Yukarıda da geçtiği gibi bu kitap *İsagoci*'ye yazılmış Fenârî şerhinin haşiyesidir.

19 Çiçek, *a.g.e.* 63.

hazırladı. Bu listeye, tebliğin sonunda yer verilmiştir.

Bunun yanında biz söz konusu medreselerde okutulan mantık kitaplarını başka hocalar vasıtasıyla temin ettik ve inceledik. Halen okutulmakta olan bu eserler şunlardır: 1-el-Es'iletü ve'l-Ecvibetü ala Mesleki'l-İmtihan (Tam Kayıtlı İsagoci), 2-Mukayyed Fenârî ala Kavli Ahmet (Tam Kayıtlı Fenârî ve Kavli Ahmet), 3-Mukayyed Cedid Muğni't-Tullab (Tam Kayıtlı Muğni't-Tullab), 4-Tahrîru'l-Kavaidi'l-Mantıkıyye, 5-Şerh-u Risaleti'ş-Şemsiyye, 6-Haşiye ala Tahrîri'l-Kavaidi'l-Mantıkıyye, 7-Abdü'l-Vehhab ale'l-Velediyye, 8-el-Hâvî lil-Habiyye. Bu eserlerden ilk üçü İsagoci ve şerhlerinden oluşmaktadır. Dördüncü kitap Kutbuddin Râzî'ye, beşinci kitap ise Necmeddin Kazvini'ye aittir. Bunlardan son ikisi münazara kitabıdır. Bu listeden hareketle, Şark medreselerinde mantık eğitiminde takip edilen kitapların, Osmanlı medreselerinde esas alınan eserlerin hemen hemen aynıları olduklarını söyleyebiliriz. Bu kitaplar içerisinde yine merkezi kitabın Ebheri'nin İsagoci'si ve onun şerhleri olduğunu görüyoruz.

Söz konusu mantık kitaplarını içerik bakımından ana hatlarıyla incelediğimizde onların, Ebherî'nin İsagoci'sinin birer açıklaması olduğunu gördük. İsagoci'nin içeriği ileride ele alınacağından burada ayrıca içerik değerlendirmesi yapmak gerekli görünmemektedir.

Buraya kadar verilen bilgilerden ve yapılan değerlendirmelerden, medreselerde, başlangıç aşamasında mantık eğitimi denilince karşımıza çıkan yegane ismin Ebherî; kitap olarak da onun eseri olan İsagoci olduğunu anlıyoruz. Bu isim ve onun mezkur kitabı, medreselerdeki mantık eğitiminde madem ki o kadar önemli yer tutmaktadır, öyleyse şimdi şu soruların cevaplanması gerekmektedir: Ebherî kimdir ve mantık alanında neler yapmıştır? Kendisinden sonrakiler üzerinde ne tür etkileri olmuştur? İsagoci nasıl bir kitaptır ve niçin üzerine yüzden fazla şerh ve haşiye yazılmıştır?

EBHERÎ VE İSAGOCİ'Sİ

Hayatı

İslam ilim dünyasında meşhur bir isim olmasına karşın, kaynaklarda Ebherî'nin hayatı hakkında fazla bilgi mevcut değildir. Tam adı, Esîrüddin el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkandî el-Ebherîdir. Bazı kaynaklara göre aslen Semerkant'lıdır ancak Mu-

sul'da dünyaya gelmiştir.[20] Kesin olmamakla birlikte miladi 1200 yılında doğmuş olduğu kabul edilmektedir.[21]

Ebherî'nin ailesi hakkında şimdiye kadar hiçbir bilgiye ulaşılmış değildir. 'Ebherî' nisbesinin bir kabileye mi yoksa beldeye mi ait olduğu konusunda da farklı fikirler vardır. İsagoci'ye şerh ve haşiye yazan birçok müellif bu nisbenin kabileye ait olduğunu ifade etmişlerdir.[22] Ancak bu nisbenin, Ebherî'nin doğduğu beldenin ismi olduğunu iddia edenler de olmuştur.[23] Bir belde ismi olarak alındığında; kaynaklarda Ebher (al-Abhar) eski bir İran şehri olarak geçmektedir. Bu yer, Kazvin ile Zencan arasındadır. Sasâniler zamanında bir hisar ile çevrilmiştir. Miladi 645'te Rey valisi el-Basra b. Âzib zamanında Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Ortaçağda çok önemli bir şehir olmasına rağmen, daha sonra önemini kaybetmiş, bugün küçük ve ehemmiyetsiz bir yerdir.[24] Bunun yanında *Ebherî* nisbesinin galat-ı meşhur, yani şöhret bulmuş yanlış bir kullanım olduğunu, mantıkçının asıl nisbesinin *Ebehrî* olması gerektiğini ileri sürenler de vardır. [25]

Kanaatimizce *Ebherî* nisbesi kabileye aittir. Çünkü mantıkçı, kaynaklardan elde edilen sınırlı bilgilere göre İran'da değil, Irak coğrafyasında doğmuş, Musul'da ilim tahsil etmiş, Erbil'de ve başka kuzey Irak şehirlerinde bulunmuştur. Büyük ihtimalle daha sonra da Anadolu'ya yerleşmiştir. Çünkü kendisi gibi astronomi ve matematikle uğraşmakla birlikte tıp ve fıkıh alanında ün yapmış olan torunu Emînüddin el-Ebherî'nin (ö.733/1333) Sivas'ta doğmuş olması sebebiyle bazı yerlerde 'Sivâsî' nisbesiyle anılması, Ebherî'nin Anadolu'ya yerleşmiş olduğunun işareti sayılabilir.[26]

İlk eğitimini Musul'da alan Ebherî, daha sonra öğrenimine devam etmek üzere Horasan, Bağdat, Erbil gibi dönemin önemli ilim merkezlerini dolaşmıştır. 1227-28 yıllarında Musul'dan Erbil'e gitmiş orada dönemin meşhur ilim adamlarından Ke-

20 Bingöl, Abdülkuddüs, "Ebherî" md., *D.İ.A.*, X, İst., 1994, s. 75.

21 Brockelmann, Carl, "Ebherî" md., *M.E.B.İ.A.*, IV. İst., 1994, s. 5; Kayacık, Ahmet, *Ebherî'nin İsagoci'sinin İlk Şerhleri*, Basılmamış doktora tezi, Kayseri, 1996, s. 1.

22 Bkz. Mehmet Fevzi Edirnevî, *Seyfu'l-Ğullâb Şerh-u Muğni't-Tullab*, Dersaadet Matbaası, İst. 1306. s. 10; Ömer Feyzi Tokadî, *Dürrü'n-Nâcî ala Metni İsagoci*, Dersaadet Matbaası, İst. 1312, s. 9.

23 Mehmet Fevzi Kureyşizade, *Fethu'r-Râcî fi-Şerh-i İsagoci*, trhsz., yrsz., s., 2.

24 Bkz., Brockelmann, Carl, "Ebher" md., *İA, MEB*, IV. İst, 1948, s. 5.

25 Bkz., Muhammed Rüşdî Karaağacî, *Tuhfetü'r-Rüşdî* (*İsagoci* Şerhi), İst., 1252, Dârû'l-Âmire, s. 12; Tokadî, *a.g.e*, s. 9; Edirnevî, *a.g.e.* s. 10.

26 İzgi, Cevat, "Eminuddin Ebherî" md., *D.İ.A.*, X, İst. 1994, s. 75

maleddin İbn Yunus'un (ö.1242) öğrenciliğini yapmış, hatta Bedriye medresesinde onun asistanlığını üstlenmiştir.[27] Dönemin ünlü kelam, fıkıh, ve tefsir alimi Fahreddin er-Râzî (ö.1209) de Ebherî'nin hocaları arasındadır.[28] Öyle ki, Razî'den sonra görüşlerinin ilim çevrelerine yayılıp kabul görmesinde ve sonraki dönemlere aktarılmasında Ebherî'nin de payı vardır.[29]

Ebherî, birçok eser kaleme almış olmasının yanında yapmış olduğu öğretim faaliyetleri ve yetiştirmiş olduğu talebeleri vasıtasıyla ilim, düşünce ve kültür hayatına büyük katkılarda bulunmuştur. En meşhur öğrencileri Vefâyâtü'l-Ayân müellifi İbni Hallikan (ö.1282) ve Muhammed el-İsfehânî'dir. Bunların yanı sıra, er-Risaletü'ş-Şemsiyye fi- Kavâidi'l- Mantıkıyye isimli mantık kitabıyla ünlenmiş Necmeddin Ali b. Ömer el-Kazvînî el- Kâtibî (ö.1277) de Ebherî'nin bilinen en tanınmış öğrencilerindedir.[30]

Felsefe, mantık, astronomi ve matematik alanında birçok eser vermiş olan Ebherî, Musul hükümdarının sarayında himaye görmüş, 1228'de Musul'dan Erbil'e geçerek oraya yerleşmiştir. Ayrıca Anadolu'ya da seyahatler yapmış, burada ilim adamlarına büyük değer veren Türk beylerinin saraylarında ağırlanmış, felsefe ve müspet ilimler alanında dersler vermiş, ilim ve kültürün gelişmesine katkıda bulunmuştur.[31]

Ebherî'nin ölüm tarihiyle ilgili kaynaklarda; (661/ 1263) ve (663/ 1265) gibi tarihler zikredilmektedir.[32]

Ebherî, felsefe ve mantıkta Farâbî ve özellikle de İbn Sina geleneğinin – ki bu gelenek kaynağı Aristoteles olan Meşşaî geleneğidir- XIII. yüzyıldaki en başarılı temsilcilerinden biridir.[33] Ebherî'nin felsefe ve mantığa dair eserleri incelendiğinde,

---

27 Esirüddin el-Ebherî, *Keşfu'l-Hakâik fî-Tahrîri'd-Dekâik*, (Neşredenin yazdığı sunuş), (Thk. ve Nşr. H. Sarıoğlu), Çantay yay, İst, 1998, s. 10.

28 Ehvânî, Ahmet Fuat, *İsagoci li Furfiryus el-Sûrî Nakl Ebî Osman el-Dımeşkî*, (İbnu'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-düvel* 'den naklen; bu nakilde Ebherî için, *Esîruddin el-Ebherî bi'r-Rûm*, nisbesi kullanılmıştır.), Dâr-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1952, s, 49; Sarıoğlu, Hüseyin, "Ünlü Türk Mantıkçısı Ebherî ve Mantık Kuralları Risalesi", *İlmi Araştırmalar D.* İst, 2001, s, 152.

29 Yavuz, Y. Şevki, "Fahreddin er-Râzî" md, *DİA*, XII, İst, 1994, s. 89.

30 Ebherî, *a.g.e*, (Neşredenin yazdığı sunuş), s. 11.

31 Brockelmann, a.g.md, s. 5; Bingöl, a.g.md, s. 75.

32 Bingöl, a.g.md, s.75; Brockelmann, a.g.md, s. 5.

33 Atademir, H.Ragıp, "Porphyrios ve Ebherî'nin İsagoci'leri", *D.T.C.F.D*,VI/5, Ank,1948, s. 464; Köz, İsmail, "İslam Mantık Külliyatının Teşekkülü", *Felsefe Dünyası D*, S, 30, 1999/2, s. 106.

onun kitaplarını kaleme alırken İbn Sina'nın *el-İşârât ve't-Tenbihât* ve *en-Necât* isimli eserlerindeki planı örnek almış olduğu görülecektir. Çünkü Ebherî, felsefe meselelerini ele aldığı çoğu eserinde, İbn Sina'nın yaptığı gibi; mantık, metafizik (ilahiyat) ve fizik konularına yer verir. Bunun yanında yalnızca mantık meselelerine hasredilmiş eserleri de vardır.

Ünlü mantıkçının kitapları bir iki istisna dışında henüz yazmalar halinde olup araştırmacıların ilgisini beklemektedir.[34] Biz bu çalışmada medreselerde en çok okutulan mantık kitaplarından biri olması sebebiyle *İsagoci* üzerinde duracağız.

İsagoci[35]

İsagoci, 'giriş, mukaddime' anlamına gelen Yunanca bir isimdir.[36] Porphyrious'un[37] eserinin adıdır. Porphyrious bu kitabı, beş tümel konusunu derli toplu ortaya koymak amacıyla Aristoteles'in *Kategoriler* isimli eserine bir giriş olarak yazmıştır.[38] Bazı kaynaklara göre Arapça tercümesini İbn Mukaffa doğrudan doğruya Yunancadan yapmıştır; kimilerine göre ise bu tercümeyi Eyyüp b. El-Kasım el-Rakki bir Süryani tercümeden yapmıştır. Porphyrious'un eserinin Arapça tercümeleri, şerhleri ve özetleri ilk zamandan itibaren birbirini takip etmiştir.[39] Yaygın kabule göre *İsagoci*, Müslüman mantıkçılar tarafından ilk devirlerde mantığa giriş, yani *'el-medhal'* olarak anlaşılmış ve böyle tercüme edilmiştir.

Bir yaklaşıma göre Arapça 'medhal' kelimesi, Yunanca asıllı 'isaguci' kelimesine baskın çıkmış ve uzun süre onun yerine geçmiştir. Ancak daha sonra başka bir isim altında olsa da tekrar açığa çıkmıştır. Miladi XIII. asırda Arap yazarlarından birisi onu mantıktaki kısa eseri için isim olarak seçmiş ve günümüze kadar onun öğrenilmesini sağlamıştır. Adı geçen bu eser Esîrüddin el-Ebherî'nin *İsagûcî fi'l-Mantık* adlı

34 Ebherî'nin eserleri ve bunlar üzerine yapılan çalışmalarla ilgili bkz. Kömürcü, Kamil, *Klasik Mantıkta Kıyas Teorisi [Ebherî Örneği]*, Yayınevi yay. Ank. 2010.

35 Ebherî'nin bu kitabının ismi, Türkçe'de, *İsagoci, İsagoji, İsâgûcî* gibi farklı farklı yazılmakta ve telaffuz edilmektedir. Bu isimlerin hepsi ile aynı kitap kast edilir. Biz burada yazıma ve dile kolay geldiği için *İsagoci*'yi tercih ettik. Söz konusu kitabınYunanca orijinal ismi *Eisagoge*'dir.

36 Porphyrios, *Isagoge*, (Çev. B. Çotuksöken), Remzi Kitabevi, ('Jean Tricot'un Tanıtma Yazısı'), İst, 1986 s. 22; Aynı eserin eki, Atademir, H. Ragıp, "Porphyrious'un İsagoji'si ve Birkaç Söz", (2) numaralı dipnot, s. 72-73.

37 Porphyrios ile ilgili bkz. Zeller, Eduard, *Grek Felsefesi Tarihi*, (Çev. A. Aydoğan), İz yay. İst, 2001, s. 347-348; Porphyrios, *a.g.e*, ('Jean Tricot'un Tanıtma Yazısı'), s. 21.

38 Porphyrios, *a.g.e*, s. 31.

39 Moh Ben Cheneb, a.g.md, s. 1066.

kitabıdır. O, risalesine bu ismi, Porphyrious ve kitabından hoşlanarak ve etkilenerek vermiştir.[40] Başka bir izaha göre 'medhal' ismini kullanmakla beraber Fârâbî ve İbni Sînâ'nın yaptığı gibi *İsagoci* ismini olduğu gibi kullananlar da olmuştur. Ebherî de kitabını *İsagoci* diye isimlendirmiş ve bu isimle şöhret bulmuştur. İslam dünyasında *İsagoci* denince Ebherî'nin bu kitabı akla gelir.

İsagoci teriminin anlamı üzerine birtakım farklı açıklamalar yapılmıştır. Kısaca bunlar üzerinde durmak faydalı olacaktır. Ehvânî'nin söylediğine göre Ebherî, *İsagoci* kelimesinin dört anlamından söz etmiştir. Bunlar: 1- Beş tümeldir: Cins, tür, ayrım, hassa ve ilinti. 2- 'el-Medhal,' yani mantığa giriştir. 3- Bu kitabı ortaya çıkaran ve düzenleyen filozofun ismidir.

4- İlim öğrenen bir öğrencinin ismidir ki, hocasının ona her meselede, 'Ey *İsagoci*, durum şundan şundan ibarettir,' diyerek seslenmesinden mülhemdir.[41] Bazı *İsagoci* şarihleri bu öğrencinin Aristoteles'in oğlu olduğunu iddia etmişlerdir.[42]

Ehvânî, daha sonra gelen mantıkçılardan, mesela, Hafnevî'nin yaptığı gibi bu ismin Aristoteles'in adı olduğunu ileri sürenler yanında garip açıklamalar yapmış olanlar olduğunu zikreder. En ilginç açıklama biçimi şu olsa gerektir: *İsagoci* üç kelimeden oluşur: *İsa*: sen; *eğu*: ben; *ekî* (*îcî*): burada, anlamına gelir. Bunların toplu manası; 'otur, sen ve ben burada beş tümelden bahsedelim'dir. *İsagoci*'ye bundan daha garip anlamlar verenler de olmuştur. Mesela Şeyh Alîş isminde bir şarih, 'yaygın olan anlayışa göre *İsagoci*, beş yapraklı bir güldür; güzellik olarak (böyle bir güle) benzediği için bu şekilde isimlendirilmiştir,' demiştir.[43]

İsagoci başka dillere tercüme edilmiştir. Bunlardan da bahsetmek gerekir. Latince başta olmak üzere bazı batı dillerine tercüme edilmiş olan Ebherî'nin *İsagoci*'si, Batı'da ilk olarak P.T. Novariensis tarafından Latinceye çevrilmiş ve 1625'te Roma'da basılmıştır.[44] Daha sonra da İngilizce ve Türkçe'ye de tercüme edilmiştir.[45] Ebherî'nin *İsagoci*'sinin çeşitli Türkçe tercümeleri ve şerhleri de vardır. Bunlardan bazıları şöy-

40 Mehran'dan aktaran Kayacık, *a.g.e*, s. 4-5.

41 Ehvânî, *a.g.e.*, s. 50-51; benzer bir izah için bkz., Mehmet Fevzi Kureyşîzâde, *a.g.e.*, s. 5.

42 Esîrüddin el-Ebherî, *İsâgûcî*, (metin-çeviri-inceleme: H. Sarıoğlu; hazırlayanın yazdığı giriş), İz yay, İst, 1998, s, 39.

43 Ehvânî, *a.g.e*, s. 51; benzer bir izah için bkz. Tokadî, *a.g.e*, s. 23-24.

44 Bingöl, Abdülkuddüs, "İsagoci" md, *DİA*, XXII, İst, 2000, s. 489.

45 Ebherî, *a.g.e*, (Tahkik edenin yazdığı giriş), s, 37.

ledir: Ahmet Fuat, *Miyar-ı Ulum* (1875); Hasan Manisevî, *Muallim Muğni't-Tullab* (1890); Şeyhzade Ali Haydar, *Hediyecik* (1891).[46] Cumhuriyet döneminde ise bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebherî'nin *İsagoci*'si birkaç defa Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bunlardan biri, H. Sarıoğlu'nun yapmış olduğu çalışmadır (İstanbul 1998). Bu çalışmasında Sarıoğlu, eseri Türkçeye tecüme edip edisyon kritiğini yapmasının yanında, Porphyrious, Farabi, İhvan-ı Safa, İbn Sina ve Ebherî'nin *İsagoci*'lerini muhteva ve özellikleri açısından karşılaştırmış, Ebherî'nin *İsagoci*'sinin de bir şemasını çıkarmıştır. Diğer bir *İsagoci* tercümesi ise N.H. Yanık ve M. S. Çögenli (Erzurum 1999) tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkçede, son dönemde *İsagoci* ile ilgili yapılan başka bir çalışma da, Taha Alp tarafından, *Mantık: İsagoci Tercümesi/Mantık Terimleri Sözlüğü* (İstanbul 2010) adıyla yapılmıştır.

Ebherî'nin İsagoci'si gerek İslam dünyasında gerekse de Batı'da büyük ilgi uyandırmış, üzerine pek çok şerh ve haşiye yazılmıştır.[47]

Çeşitli zamanlarda farklı kimseler tarafından, Ebherî'nin İsagoci'sinin orjinalitesine ilişkin bir takım değerlendirmeler yapılmıştır. Mesela, bu eserin, Aristoteles'in Kategoriler'ine bir giriş ve sadece beş tümeli anlatan Porphyrios'un İsagoci'sinin bir muhtasarı, yorumu, kopyası ve adaptasyonu olduğunu iddia edenler olmuştur.[48] Bu iddiaları ele almak gerekli görünmektedir.

İlk olarak Porphyrious'un İsagoci'sinin, Aristoteles'in Kategoriler kitabına bir giriş olduğunu belirtmek gerekir. Bunu, Porhyrious'un öğrencisi Chysaoros'a hitaben söylediği şu sözlerden anlıyoruz: 'Aristoteles'in Kategoriler öğretisini öğrenmek için cinsin, ayrımın, türün, özelliğin ve ilineğin ne olduğunu bilmek zorunludur. Bu konuda sana çok kısa bir açıklama yapacağım ve az sözcükle, bir giriş niteliğinde olmak üzere, eski filozofların bu söylediklerini, pek derinlemesine araştırmaya yönelmeden ve daha yalın olanlara sadece şöyle bir dokunarak gözden geçirmeyi deneyeceğim.'[49] Eserin Fransızca tercümesine yazdığı girişte J. Tricot da bu noktaya dikkat çeker ve

46 Öner, Necati, "Türkiye'de Mantık Çalışmaları," (*Felsefe Yolunda Düşünceler*; içinde), M.E.B. yay., Ank., 1993, s.137.

47 Bu esere yazılan şerhlerle ilgili bkz., Kayacık, *a.g.e.*

48 Bu iddialar için bkz. Corbin, Henry, *İslam Felsefesi Tarihi*, (çev. A. Arslan) İletişim yay. İst. 2002, II. s. 41; Brockelmann, a.g.md, s. 5.

49 Porphyrios, *a.g.e*, s. 31.

bu yapıtın konusunun yalnızca beş tümeli incelemekten ibaret olduğunu belirtir.[50]

Yukarıdaki iddiaları konu edindiği bir makalesinde H. R. Atademir konuyla ilgili şu tespitlerde bulunur: "Porphyrios'un İsaguci'sinin konusunu beş bütüncülün, yani cins, nev', ayrım, hassa ve ilintinin ne oldukları; bunların müşterek karakterlerinin, aralarındaki karşılıklı münasebetlerin ve ayrılıkların tayini teşkil eder. Halbuki Ebherî'nin İsagoci'si münderecat ve tertip yönünden bu eserle hiçbir özdeşlik ve benzerlik arz etmez."[51] Çünkü Ebherî'nin eseri sadece beş tümelden ibaret olmayıp, kategoriler hariç, mantığın bütün bölümlerini içine alır.

Ebherî'nin eseriyle ilgili bu tür yaklaşımların temelinde belki de onun, Farabî'nin İsagoci'si gibi değerlendirilmesi vardır. Çünkü Farabî, Porphyrios gibi İsagoci'sinde yalnız beş tümeli konu edinmiştir.[52]

Yine aynı iddiaları ele alan Bingöl ise meseleye şöyle bakar: "Furfiryus'un İsaguci'si ile Ebherî'nin İsagoci'si arasındaki tek münasebet, Furfiryus'un kitabının temel konusunu teşkil eden beş tümelin Ebherî'nin İsagoci'sinde de çok kısa olarak yer almasıdır. Ebherî'nin eseri daha ziyade İbn Sina'nın Uyunu'l-Hikme'sinin ilk bölümünü teşkil eden 'İsagoci'yi hatırlatmaktadır. Nitekim her iki eser de mantığın bütün bölümlerini ihtiva etmekte, bu bölümlerden birini de beş tümel oluşturmaktadır. Ancak dikkatli bir şekilde incelendiğinde Ebherî'nin İsagoci'sinin Uyunu'l-Hikme'deki 'İsagoci' bölümünün de kopyası olmadığı görülür. Mesela beş tümelin söz konusu edildiği yerlerde Ebherî bunları Furfiryus'un tertibine uygun olarak cins, tür, fasl, hassa ve araz diye sıralarken İbn Sina, cins, fasıl, tür, hassa ve araz şeklinde sıralar."[53]

Ebherî'nin İsagoci'sinin İbn Sina'nın eserlerinin bir kısaltması olduğu yönünde de iddialar vardır.[54] Ebherî'nin bir İbn Sina takipçisi olduğu aşikardır.[55] Eserlerini kaleme alırken İbn Sina'nın kitaplarındaki planı da büyük ölçüde kendisine örnek almıştır. Ancak onun İsagoci'sinin ya da diğer eserlerinin İbn Sina'nın kitaplarının

50 Porphyrios, *a.g.e*, (Tricot'un yazdığı sunuş), s. 22-23.

51 Atademir, agm, s. 464.

52 Karlıağa, Bekir, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, Litera yay., İst., 2004, s. 317.

53 Bingöl, a.g.md., s. 488.

54 Bu iddialar için bkz. İ. Medkour'dan aktaran, Öner, "Mantıkçı Baba-Oğul Ahmet Cevdet Ali Sedat "(*a.g.e.*içinde), s. 151.

55 Köz, *a.g.m.*, s. 106; Bingöl, *a.g.md.*, 488.

bir kısaltması olduğunu söylemek, doğrusu pek de yerinde bir tespit gibi görünmemektedir.

Dikkatlice incelendiğinde görüleceği üzere Ebherî'nin İsagoci'si iddia edildiği gibi ne Porphyrios'un İsaguci'sinin bir yorumu, birtakım benzerlikler olsa da ne de İbn Sina'nın Uyunu'l-Hikme'sinin 'İsagoci' bölümünün bir kopyasıdır. Bu eser kendisinden önceki mantık anlayışının devamı niteliğinde yazılmış telif bir eserdir. Kopyalama, adaptasyon ya da başka birinin eserinin kısaltması değildir.

Ebherî'nin İsagoci'si kategorileri dışarıda bırakacak olursak mantığın bütün konularını içine alan, gereği kadar kısa bir eserdir. Mantıkçılar nazarında en fazla rağbet kazanan mantık kitaplarındandır. Anadolu Selçuklularının son döneminden, yani miladi 1200'lü yılların sonundan Osmanlının bütünü de dahil olmak üzere günümüze kadar, yani yedi asrı aşkındır Müslüman ilim adamlarının mantık anlayışı üzerinde etkili olmuştur ve etkili olmaya devam etmektedir. Ahmet Fuat Ehvâni'nin ifadelerine göre, Mısır'ın en köklü üniversitesi olan el-Ezher'in müfredat programında bu eser bazı şerhleriyle birlikte takip edilir.[56]

Bu kadar çok okutulmuş ve üzerine şerhler ve haşiyeler yazılmak suretiyle incelenmiş olan İsagoci'nin içeriğinden de bahsetmek gerekir.

Ebherî'nin İsogoci'si özet bir kitap olmasına karşılık, kategoriler hariç, mantığın bütün konularını içermektedir. Burada bir hususu ifade etmek gerekir. Ebherî, ne İsâgûci ne de diğer eserlerinin mantık bölümlerinde, Aristoteles'in Organon'unun birinci kitabı olan Kategoriler'e yer vermiştir. Kanaatimizce Ebherî, kategorileri mantığın konusu olarak kabul etmemektedir.

Eserin içeriğini detaylı olarak incelediğimizde şunları görebiliriz. Müellif, başlangıçta, kitabın mantık konusunda olup herhangi bir ilme yeni başlayanların bilmesi gereken hususları ortaya koymak için yazıldığını ifade eder. Ardından, delalet, yani lafız mana ilişkisini ele alır. Mutabakat, tazammun ve iltizam olmak üzere üç delalet çeşidini tanımlar. Lafız ya da terim çeşitlerinden basit (müfret) ve bileşik (mürekkep) olanları örneklerle açıklar. Tümel (külli) ve tikel (cüz'î) terimleri üzerinde durur. Tümellerin ise özsel (zati) ve ilineksel (arazi) olarak ikiye ayrıldığını vurgular. Daha sonra cins, tür, ayrım, hassa ve ilintiden oluşan beş tümeli inceler. Böylece

56 Bkz., Ehvânî, *a.g.e.*, s. 49.

terim ve kavramları ortaya koymuş olur. Ardından tanımı (kavl-i şarih), daha sonra da önermeler (qadâyâ) konusunu ele alır. Önerme çeşitlerini özet biçimde ortaya koyduktan sonra önermeler arası ilişkilerin alt başlıklarından biri olan çelişkiyi (tenakuz) ardından da döndürmeyi (aks) tanımlar ve örneklendirir.

Ebherî, böylece, klasik mantığın temel konusunu oluşturan kıyasa gelmiş olur. Kıyası tanımlayıp temel iki kıyas çeşidi olan kesin (iktirânî) ve seçmeli (istisnaî) kıyaslar üzerinde kısa biçimde durur. Kıyasın öğelerini tanımladıktan sonra kıyasın dört şeklinin nasıl ortaya çıktığını anlatır. Dört şekli tanımlar ve bunlardan birinci şeklin geçerli sonuç veren modlarını (kalıplarını/darplarını) örneklendirir. Kesin kıyasların ne tür öncüllerden kurulabileceğine işaret eder. Seçmeli kıyasa örnekler verir. Son kısımda burhan, cedel, hitabet, şiir ve muğalatadan oluşan beş sanat konusunu inceler. Burhanı (ispat) tanımlar, bu tarz ispatın kurulmasında gerekli olan altı farklı önermeyi örneklendirir.[57]

Eserin içeriği ile ilgili kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse, İsagocî'nin, tümdengelimin en mükemmel şekli olan kıyası merkeze alan bir yapı arz ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bilindiği gibi Aristotelesçi mantık sisteminde asıl amaç kesin ispata ulaşmaktır. Bunun en iyi yolu da kıyastır. Bu sebeple kıyastan önceki konular onun için bir hazırlık niteliğinde iken kıyastan sonraki konular da bir anlamda kıyasın uygulama alanıdır. İşte Ebherî'nin[58] kitabında bu sistem en kısa, en açık, en basit ve en öğretici tarzda ifadesini bulmuştur diyebiliriz.

Sonuç

Klasik mantık anlayışında ve öğretiminde önemli bir yere sahip olan Ebherî'nin İsagoci'si ve onun yüzlerce şerhi ve haşiyesi, her yerde olmasa bile en azından mesela İlahiyat fakültelerinde ve Şark medreselerinde olduğu gibi İslam dini odaklı eğitim veren kurumlarda hayatiyetini sürdürmeye devam etmektedir. Belki daha da önemlisi, bu eser söz konusu kurumlardaki ilim anlayışının şekillenmesinde belirli ölçülerde etkin olmaktadır. Şöyle ki klasik mantığın ana konusunu oluşturan kıyas İslam hukuku ve kelamında dikkate alınan temel delil getirme, kanıtlama ve çıkarım yapma araçlarından biri olarak kabul edilir. Yukarıda da ifade edildiği gibi klasik

57 Bkz. Esîrüddin el-Ebherî, *İsagoci*, Salah Bilici Kitabevi İst.,1984.

58 Ebherî'nin mantık anlayışı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Kömürcü, Kamil, *Esîrüddin el-Ebherî'nin Mantık Anlayışı*, Yayınevi yay, Ank, 2010.

mantıkta kıyas, tümdengelimin en mükemmel biçimi olarak ele alınır ve işlenir. Bu çıkarım tarzında tümelden, yani bütünden, başka bir ifadeyle küll'den; tikele, yani parçaya diğer bir ifadeyle cüz'e geçiş yapılır. Medreselerdeki eğitimin temel karakteri de bütünden hareketle parçayı anlamaktır. Söz konusu eğitim yapısının bu şekilde ortaya çıkmasının en önemli amilleri belki de başlangıçta okutulan alet, yani aracı ilimlerdir. Bilindiği gibi dil ve mantık alet ilimleridir. Bu alet ilimlerinden biri olan mantık ise baştan beri ifade ettiğimiz gibi Ebherî'nin İsagoci'si ve onun şerhleri esas alınarak öğretilir.

Baştan beri ifade ettiğimiz gibi medreselerde sarf ve nahiv ilminden sonra mantık okutulur; mantık kitaplarında da Ebherî'nin İsogoci'si, adeta bir zorunluluk olarak takip edilir. Çünkü İslam dünyasında Ebherî'nin İsogoci'sine, yazıldığı günden itibaren her dönemde klasik mantığın baş eserlerinden biri gözüyle bakılmıştır. Gerek felsefi gerekse de dini ilimlerde İsagoci'nin günümüze dek etkisi göz önünde bulundurulduğunda bu yaklaşım oldukça isabetlidir. Ebherî'den önce de İsagoci ya da Medhal isminde benzer kitaplar yazılmıştır. Ancak bunlardan hiçbiri, en azından medrese müfredatında, İsagoci kadar etkili olmamıştır. Bu çalışmanın etki gücünün sebebinin ne olduğu sorusu akıllara gelebilir. Belki de bu soruya verilecek en güzel cevap; Ebherî'nin, bu eserinde klasik mantığı, başka ilim dallarında örneğine az rastlanır biçimde, gereği kadar özet bir metinle en sistematik ve en öğretici tarzda ortaya koymuş olmasıdır.

EK

Halil Çiçek'in verdiği bilgiler ve Muhammed Çiçek'in aldığı derslere göre, Şark medreselerinden icazet alabilmek için okunması gereken kitaplar ve takip edilen sıra şöyledir:

	Kitap Adı	Yazar	İlim Dalı
1	EMSİLE		SARF
2	BİNA		SARF
3	İZZİ		SARF
4	AVAMİL	CÜRCANİ-BİRGİVİ	NAHİV

5	ZURUF	MOLLA YUNUS	NAHİV
6	TERKİB	MOLLA YUNUS	NAHİV
7	SADULLAH SAĞİR	MOLLA YUNUS	NAHİV
8	METNİ ECRUMİYYE	ACURUMİ	NAHİV
9	ŞERHİL MUĞNİ	ÇARPURDÎ	NAHİV
10	SUTUR		İSTİARE
11	SADİNİ	TAFTAZANİ	SARF
12	HAL		NAHİV
13	ŞERHİ KITIR	İBN HİŞAM	NAHİV
14	ELFİYE ŞERHİ	İBN ÂKİL	NAHİV
15	ELFİYE ŞERHİ	SUYUTİ	NAHİV
16	CAMİ	MOLLA CAMİ	NAHİV
17	**MUĞNİ'T-TULLAB (İSACOCİ ŞERHİ)**		**MANTIK**
18	RİSALE-İ VAZ'		VAZ'
19	İMTİHÂNU'L-EZKİYA		NAHİV
20	**FENARİ (İSAGOCİ ŞERHİ)**	MOLLA FENARİ	**MANTIK**
21	**KAVLİ AHMED (KUL AHMED-İSA-GOCİ ŞERHİNİN HAŞİYESİ)**		**MANTIK**
22	**METNİ SÜLLEM (İSAGOCİ ŞERHİ)**	AHDERÎ	**MANTIK**
23	İSAM İSTİARE		İSTİARE
24	VELEDİYE		MÜNAZA-RA
25	HABİYE		MÜNAZA-RA
26	MOLLA CAMİ HAŞİYESİ	LÂRÎ	NAHİV
27	ŞERHİ ŞEMSİYE	KAZVİNİ	**MANTIK**
28	MUHTASAR	TAFTAZANİ	MEANİ-BE-Dİ-BEYAN
29	ŞERHU'L-AKAİD	TAFTAZANİ	AKAİD
30	CEVHERETU'T-TEVHİD		AKAİd
31	VEREKAT	CÜVEYNÎ	USUL-I FIKH
32	CEM'UL-CEVAMİ	SUBKÎ	USUL-I FIKH
	İCAZET		

Önemli Not:

Yukarıda sıralanan kitaplar hocası ve medresesine göre farklılık gösterebilir ancak genel sıralamanın dışına çıkılmaz. Bazı medreselerde güncelliğine göre kitap eklenip çıkarılabilmektedir fakat klasikler sabittir. Bu kitapların yanında diğer ilimlerden 30 kadar kitap daha okunur. Yukarıdaki listede yer alan kitaplar temel eserlerdir ve bunları okuyup bitirenler icazet almaya hak kazanırlar.

KAYNAKÇA

Atademir, H.Ragıp, "Porphyrios ve Ebherî'nin İsagoci'leri", *D.T.C.F.D.*,VI/5, Ank.,1948.

Atay, Hüseyin, "Medreslerin Gerilemesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.24. 1980.

Bingöl, Abdülkuddüs, "Ebherî" md., *D.İ.A.*, X, İst., 1994.

--------, "*İsagoci*" md., *D.İA.*, XXII.,İst. 2000.

--------, "Osmanlı Dünyasında Mantık Bilimi ve Eğitimi" *Felsefe Dünyası Dergisi*, S.29, 1999/1.

Brockelmann, Carl, "Ebherî" md, *İA*, MEB, IV. İst., 1994.

--------,"Ebher" md., *İA*. MEB. C. IV. İst, 1948.

Corbin, Henry, *İslam Felsefesi Tarihi*, (çev. A. Arslan) İst. 2002, II.

Çiçek, Halil, *Şark Medreselerinin Serencamı*, Beyan yay. İst. 2009.

Ehvânî, Ahmet Fuat, *İsagoci li Furfiryus el-Sûrî Nakl Ebî Osman el-Dımeşkî*, Kahire, 1952.

Esîrüddin el-Ebherî, *İsagoci*, (thk. ve inceleme: H. Sarıoğlu; tahkik edenin yazdığı giriş), İz yay, İst, 1998.

--------, *İsagoci*, Salah Bilici Kitabevi İst. 1984.

--------, *Keşfu'l-Hakâik fî-Tahrîri'd-Dekâik*, (Neşredenin yazdığı sunuş), (Thk. ve Nşr. H. Sarıoğlu), Çantay yay., İst., 1998.

Güven, İsmail, "Türkiye Selçuklularında Medreseler", *A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 31, S.1, 1998.

Hızlı, Mefâil, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler" Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 17, S. 1, 2008.

İşpirli, Mehmet, "Medrese" md. *DİA*, C. 28.

İzgi, Cevat, "Eminuddin Ebherî" md., *D.İ.A.*, X, İst. 1994.

--------, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İz yay. İst. 1997, C.I.

Karlıağa, Bekir, *İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri*, İst, 2004.

Kayacık, Ahmet, "Osmanlı Medreselerinde Mantık Eğitimi Üzerine" http://www.osmanli.org.tr/yazdirilabilirosmanli.php?id=259. (07.05. 2012)

--------, *Ebherî'nin İsagoci'sinin İlk Şerhleri*, Basılmamış doktora tezi, Kayseri, 1996.

Kömürcü, Kamil, *Esîrüddin el-Ebherî'nin Mantık Anlayışı*, Ank, 2010.

--------, *Klasik Mantıkta Kıyas Teorisi [Ebherî Örneği]*, Ank, 2010.

Köz, İsmail, "İslam Mantık Külliyatının Teşekkülü", *Felsefe Dünyası D.*, S., 30, 1999/2.

Mehmet Fevzi Edirnevî, *Seyfu'l-Ğullâb Şerh-u Muğni't-Tullab*, İst. 1306.

Mehmet Fevzi Kureyşizade, *Fethu'r-Râcî fi-Şerh-i İsagoci*, trhsz., yrsz.

Moh Ben Cheneb, "İsaguci" *İA*. MEB. C. 5/2. 1968.

Muhammed Rüşdî Karaağacî, *Tuhfetü'r-Rüşdî* (*İsagoci* Şerhi), İst., 1252.

Ömer Feyzi Tokadî, *Dürrü'n-Nâcî ala Metni İsagoci*, Dersaadet Matbaası, İst. 1312.

Öner, Necati, "Türkiye'de Mantık Çalışmaları," (*Felsefe Yolunda Düşünceler*; içinde), Ank. 1993.

--------, *Tanzimattan sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, Ank. 1967.

Özaydın, Abdülkerim, "Nizamiye Medreseleri" md. *DİA*. C. 33.

Porphyrios, *Isagoge*, (Çev. B. Çotuksöken), Remzi Kitabevi, ('Jean Tricot'un Tanıtma Yazısı'), İst, 1986.

Sarıoğlu, Hüseyin, "Ünlü Türk Mantıkçısı Ebherî ve Mantık Kuralları Risalesi", *İlmi Araştırmalar D.* İst., 2001.

Yavuz, Y. Şevki, "Fahreddin er-Râzi" md., *D.İ.A.*, XII, İst., 1994.

Zeller, Eduard, *Grek Felsefesi Tarihi*, (Çev. A. Aydoğan), İz yay. İst, 2001, s. 347-348.